

УДК 331.45(075)

СИСТЕМА СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ – ДІЄВИЙ ВАЖІЛЬ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ ПРАЦІ В КРАЇНІ

ТРЕТЬЯКОВ О. В.^{1*}; *д.т.н., доц.*,
НЕСТЕРЕНКО С. В.²; *ст. викл.*,
ГОРСТКА К. В.³; *магістр*

^{1*, 2, 3}Кафедра охорони праці та безпеки життєдіяльності, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, дім 17, вул. Маршала Бажанова, м. Харків, 61002, Україна, тел. +38(097)-342-31-80, e-mail: ovtr@mail.ru, ORCID ID [0000-0002-0457-9553](https://orcid.org/0000-0002-0457-9553)

Анотація. Мета. Проведення ретельного аналізу існуючої системи соціального страхування працюючих в Україні задля визначення оцінки дієвості її як важеля економічного стимулювання роботодавця щодо покращення умов праці, зниження виробничого ризику, підвищення безпеки праці. **Методика.** Співставлення правових норм організації системи соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань в Україні і провідних країнах світу задля визначення дієвих важелів управління безпекою праці в країні. **Результати.** В результаті проведеного ретельного аналізу існуючої системи соціального страхування працюючих в Україні визначені основні недоліки дієвості її як важеля економічного стимулювання роботодавця щодо покращення умов праці, зниження виробничого ризику, підвищення безпеки праці. Розроблено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо створення реального економічного механізму формування дієвої системи матеріального стимулювання роботодавців і працівників до покращення умов праці, зниження виробничого ризику, підвищення безпеки праці з урахуванням досвіду провідних країн світу. **Наукова новизна і практична значимість.** Розроблено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо створення економічного механізму формування дієвої системи матеріального стимулювання роботодавців і працівників до виконання основного завдання – збереження життя і здоров'я працюючих.

Ключові слова: соціальне страхування, нещасний випадок, професійне захворювання, економічне стимулювання роботодавця.

СИСТЕМА СТРАХОВАНИЯ ОТ НЕСЧАСТНЫХ СЛУЧАЕВ – ДЕЙСТВЕННЫЙ РЫЧАГ УПРАВЛЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ТРУДА В СТРАНЕ

ТРЕТЬЯКОВ О. В.^{1*}; *д.т.н., доц.*,
НЕСТЕРЕНКО С. В.²; *ст. преп.*,
ГОРСТКА К. В.³; *магістр*

^{1*, 2, 3}Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова, дом 17, ул. Маршала Бажанова, г. Харьков, 61002, Украина, тел. +38(097)-342-31-80, e-mail: ovtr@mail.ru, ORCID ID [0000-0002-0457-9553](https://orcid.org/0000-0002-0457-9553)

Аннотация. Цель. Проведение тщательного анализа существующей системы социального страхования работающих в Украине для определения степени действенности ее как рычага экономического стимулирования работодателя по улучшению условий труда, снижению производственного риска, повышению безопасности труда. **Методика.** Сопоставление правовых норм организации системы социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний в Украине и в ведущих странах мира для определения действенных рычагов управления безопасностью труда в стране. **Результаты.** В результате проведенного тщательного анализа существующей системы социального страхования работающих в Украине определены основные недостатки действенности ее как рычага экономического стимулирования работодателя по улучшению условий труда, снижению производственного риска, повышению безопасности труда. Разработаны теоретические положения и практические рекомендации по созданию реального экономического механизма формирования действенной системы материального стимулирования работодателей и работников по улучшению условий труда, снижению производственного риска, повышению безопасности труда с учетом опыта в ведущих странах мира. **Научная новизна и практическая значимость.** Разработаны теоретические положения и практические рекомендации по созданию реального экономического механизма формирования действенной системы материального стимулирования работодателей и работников для выполнения основного задания – сохранения жизни и здоровья работающих.

Ключевые слова: социальное страхование, несчастный случай, профессиональное заболевание, экономическое стимулирование работодателя.

THE SYSTEM OF INSURANCE AGAINST ACCIDENTS AN EFFECTIVE LEVER SAFETY MANAGEMENT WORK IN THE COUNTRY

TRETYAKOV O. V.^{1*}; *Dr. Sc. (Tech.), Assoc. Prof.*,
NESTERENKO S. V.²; *Sen. Teach.*,
GORSTKA K. V.³; *master's degree*

^{1*, 2, 3}The Department of labour protection Security life, O.M. Beketov University of Urban Economy in Kharkiv, Bashanova str., 17, 61002, Kharkiv, Ukraine, tel. +38(097)-342-31-80, e-mail: ovtr@mail.ru, ORCID ID [0000-0002-0457-9553](https://orcid.org/0000-0002-0457-9553)

Abstract. Goal. Conducting a thorough analysis of the existing social security system working in Ukraine to determine the evaluation of effectiveness as a lever of economic stimulation of employers to improve working conditions, reducing production risk, improve safety. **Method.** Comparison of legal norms of the organization of the system of social insurance against industrial accidents and occupational diseases in Ukraine and leading countries of the world in order to determine the effective levers of labour safety management in the country. **The results.** As a result of the conducted a thorough analysis of the existing system of social security of workers in Ukraine identified the main shortcomings of effectiveness as a lever of economic stimulation of employers to improve working conditions, reducing production risk, improve safety. Theoretical location and practical guidelines for creating real economic mechanism of the formation of effective system of material incentives of employers and workers to improve working conditions, reducing production risk, increase of safety of work taking into account the experience of leading countries of the world. **Scientific novelty and practical importance.** Theoretical location and practical recommendations for the creation of the economic mechanism of the formation of effective system of material incentives of employers and employees to perform the primary task is to preserve the life and health of employees.

Keywords: social insurance, accidents, professional diseases, economic stimulating employer.

Постановка проблеми

Ризик стати жертвою нещасного випадку на виробництві або постраждалим від професійних захворювань в Україні у 5 – 8 разів вищий, аніж у розвинутих країнах.

За станом охорони праці Україна посідає 90-ге – 92-ге місце у світі.

Унаслідок цього втрати виробничого потенціалу щороку становлять 100 – 120 тис. осіб, з них 70 – 80 % – у віці 30 – 35 років [1].

При цьому реальна картина є ще гіршою, оскільки офіційна статистика охоплює лише близько 45 % працюючих. Більше того, статистика не враховує розтягнутих у часі причинно-наслідкових зв'язків шкідливих факторів із завданням шкоди здоров'ю працездатного населення: зумовлену виробництвом захворюваність, зниження імунітету, прискорення старіння, порушення репродуктивних функцій працюючих, тобто «приховані професійні ризики», рівень яких перевищує 70 % усіх ризиків настання випадків втрати здоров'я працівниками під впливом небезпечних виробничих факторів.

В умовах ринкової економіки потребує постійного вирішення проблема ефективної діяльності підприємств. Розвиток ефективного ведення господарства без необхідної уваги до умов праці не забезпечує темпи економічного зростання, які прогножуються. Слід привернути увагу на те, що система економічних і організаційних методів регулювання економічного механізму покращення умов праці з боку держави відпрацьовані в Україні недостатньо. При цьому основне навантаження у вирішення проблем охорони праці покладаються безпосередньо на підприємства. Це потребує необхідності розвитку теоретичних положень, розробки практичних реко-

мендацій, відносно створення економічного механізму забезпечення ефективного виробництва, та, в першу чергу, формування дієвої системи матеріального стимулювання роботодавця і працівників до виконання основного завдання – збереження життя і здоров'я працюючих.

У цей час загострюється проблема безпеки промислового виробництва на гірничих підприємствах, в агропромисловому комплексі України та інших галузях. Це обумовлено значним зростанням аварійності, травматизмом і професійною захворюваністю. Рівень травматизму і профзахворюваності на шахтах України в 10...15 разів вище, ніж на шахтах розвинутих країн світу. На шахтах України через аварійність наноситься матеріальний збиток до 50,0 млн. грн. щорічно, від загального травматизму – 2078,67 млн. грн., а від смертельного травматизму – до 160,2 млн. грн. [2].

В країнах Європи система соціального страхування, у відповідності з вимогами Конвенції МОП № 155 [3], крім відшкодування матеріальної та моральної шкоди застрахованим та відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань, виконує важливу функцію економічного стимулювання роботодавця щодо покращення умов праці, зниження виробничого ризику, підвищення безпеки праці.

Економічні методи управління формують умови для прийняття рішень, які будуть відповідати поставленій меті – створення та підтримка здорових та безпечних умов праці на виробництві. Такі методи широко використовуються в економічно розвинутих країнах, але необхідно зауважити, що процес прямого переносу закордонного досвіду на законодавче поле України з охорони праці дещо сповільнився.

З'явилось розуміння того факту, що ідеальної системи законів та нормативних актів з охорони праці нема, а чинне законодавство має враховувати специфіку переходу до ринкових відносин, стан економіки і, головне, причини травматизму в Україні у цілому. Тому вивчення закордонного досвіду має проводитися на предмет відповідності економічним умовам України і причинам нещасних випадків.

Мета

Проведення ретельного аналізу існуючої системи соціального страхування працюючих в Україні задля визначення оцінки дієвості її як важеля економічного стимулювання роботодавця щодо покращення умов праці, зниження виробничого ризику, підвищення безпеки праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Економічне стимулювання роботодавців до створення та підтримки здорових та безпечних умов праці включає комплекс методів, що мають прямий або опосередкований вплив на приведення стану охорони праці підприємства до відповідних нормативно-правових актів.

Шляхом визначення матеріальних витрат на заходи з охорони праці і відшкодування збитків, економічні методи повинні спрямовуватися на зацікавленість підприємців щодо зменшення нещасних випадків на виробництві.

Серед діючих та задекларованих економічних методів впливу на роботодавців з метою їх стимулювання до створення та підтримки здорових та безпечних умов праці в Україні, як і в інших державах, використовуються наступні важелі [4]:

- адміністративні методи управління охороною праці;
- обов'язкові відрахування на охорону праці;
- штрафи;
- страхові внески до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі Фонд);
- бюджетні дотації;
- податкові пільги;
- зміни до страхових внесків у залежності від стану охорони праці на підприємстві.

Одна із серйозних проблем полягає в тому, що діюча на сьогодні система управління охороною праці побудована на принципах реагування на страхові випадки, а не на принципах їх профілактики. Аналіз впливу несприятливих виробничих факторів на здоров'я працівників на підприємствах практично не проводиться, фіксуються лише наслідки, які призвели до нещасного випадку, а не причини їх виникнення. Основна увага приділяється не запобіганню випадкам завдання шкоди здоров'ю працівників, а компенсаційним заходам при настанні нещасних випадків. Пріоритетність компенсаційних заходів з відшкодування шкоди постраждалим на виробництві, всупереч превентивним заходам, є причиною ситу-

ації, коли забезпечення профілактичних і захисних заходів з охорони праці відбувається за залишковим принципом. Відсутність механізмів правового захисту здоров'я працівників на виробництві та ефективних заходів контролю і нагляду призвела не тільки до посилення тенденції замовчування інформації про несприятливі умови праці і ризик завдання шкоди здоров'ю, але і до допуску працівників до професійної діяльності без урахування, а іноді і всупереч медичним показанням.

Ігнорування роботодавцями вимог охорони праці у більшості випадків пов'язане з декларативним характером більшості норм трудового права. Так, законодавством України встановлені права працівників на безпечні умови праці й обов'язок роботодавця їх забезпечити, а також передбачено дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну і карну відповідальність роботодавця за порушення вимог охорони праці. Разом з цим, адміністративний ресурс контролю і нагляду за виконанням згаданих норм трудового права фактично вичерпано: чисельність державних інспекторів з охорони праці дозволяє забезпечити проведення планових профілактичних заходів із запобіганням страховим випадкам у розрахунку на організацію не частіше, ніж один раз у 32 роки. Але, незважаючи на це, у результаті перевірок виявляється близько 500 тис. правопорушень у сфері охорони праці [5].

Відсутність у роботодавців мотивації з поліпшення умов праці зумовлена і тією обставиною, що основний тягар відшкодування шкоди, завданої здоров'ю працівників при настанні страхового випадку, як колись, лежить на державі, в той час як ризики виробничого травматизму, під який підпадають працівники, контролюється роботодавцем, і відповідно повинні знаходитися у сфері їх прямої відповідальності.

Виходячи з цього необхідно провести ретельний аналіз існуючої системи соціального страхування працюючих в Україні виявити її недоліки з точки зору формування принципів економічного стимулювання роботодавця щодо покращення умов праці, зниження виробничого ризику, підвищення безпеки праці та розробити рекомендації щодо підвищення ролі системи соціального страхування, як важеля економічного стимулювання роботодавця.

Результати досліджень

Вивчення закордонного досвіду страхування від нещасних випадків на виробництві [6-10] дозволило сформулювати ряд основних принципів цієї страхової справи. Це:

- відповідність основному принципу ринкової економіки – прибутковості;
- незалежність від державного бюджету;
- диференціація страхових внесків у залежності від величини оплати праці;
- встановлення величини тарифів пропорційно класу професійного ризику;

- паритетна участь роботодавця та працівників у сплаті страхового внеску;

- диференціація фондів страхування від нещасних випадків на виробництві за професійною належністю працівників;

- введення знижок і надбавок за зниження (збільшення) рівню травматизму на підприємстві.

Що стосується принципу прибутковості, то у постіндустріальних країнах відношення доходу (накопичення відбувається завдяки запобіганню випадкам травматизму) до витрат на програми (преміальна система виплат і адміністративні витрати) більше, ніж 2:1. Це вказує, що компанії можуть заробляти гроші на зусиллях із запобігання аварій та травматизму. Вказана різниця формується, в основному, завдяки скороченню виплат робочим з компенсаційних фондів та інших джерел покриття витрат страхування, а також поліпшення таких виробничих показників, як вироблення продукції, скорочення часу простоїв та зменшення випадків заміни одних робочих іншими. На шахтах США це співвідношення дорівнювало – 28:18 на одній шахті і 21:13 на іншій.

Модель незалежної системи страхування, яка здійснюється шляхом існування незалежних установ, характерна для Німеччини та Австрії.

У Німеччині налічується дев'ять страхових відомств. Кількісно за числом застрахованих працівників найбільше значення мають 35 промислових та 20 сільськогосподарських фондів та федерацій страхування від нещасних випадків. Залізниця має свій власний фонд. Кажучи юридичною мовою, фонди за компенсацією професійних нещасних випадків є суб'єктами цивільного права і мають право самоврядування.

В Австрії страхування від нещасних випадків знаходиться у віданні чотирьох установ соціального страхування. Це установа для страхування сільськогосподарських робітників, включаючи саме зайняте населення, установи зі страхування працівників залізничного транспорту, державних службовців та загальне відомство страхування від нещасних випадків для всіх працівників промисловості. При цьому Міністерство праці має право назначити компетентний спостережний орган за діяльністю вказаних страхових установ.

В Італії страхування від нещасних випадків на виробництві проводиться Національним відомством страхування від травматизму на виробництві та професійних захворювань (INAIL), яке є юридичною особою і має право самостійного управління. Але держава також контролює його діяльність через Міністерство праці та соціального забезпечення і Міністерство фінансів.

Базові тарифи державного соціального страхування встановлюються за кожним видом економічної діяльності відповідним законом у відсотках до фонду оплати праці з вказівкою частки внесків для страховальників та застрахованих (у тих видах соціального страхування, де це передбачено національним законодавством). Страхові внески за дер-

жавним соціальним страхуванням сплачуються незалежно від податків та інших обов'язкових платежів. Витрати страхування на основі базового тарифу включаються до собівартості продукції (робіт, послуг).

Диференціація тарифів відбувається за класами професійного ризику. Розрахунок страхових тарифів базується на методології економічної оцінки професійних ризиків. У Німеччині налічується біля 600 класів професійних ризиків, в Італії – 300 класів. Математичний апарат розрахунку страхових тарифів оснований на методиці «розкладки» економічних витрат пропорційно класу ризику і величині оплати праці працівників підприємства.

Межі диференціації страхових тарифів знаходяться у значних діапазонах і становлять від 0,6 до 27% фонду заробітної плати (Іспанія – 0,9...18%; Фінляндія – 0,3...11%; ФРН – 0,6...16%; Японія – 1...15%, Росія – 0,2...8,5%). При цьому, середні розміри тарифів становлять на практиці 2...6%. Головний критерій встановлення тарифів – рівень безпеки на підприємстві або в галузі, розрахунок якого базується на даних про кількість нещасних випадків, їх тяжкість.

Причому, сам тариф складається з двох частин – постійної, яка відображає у промисловій безпеці те, що не залежить від даного підприємства, за що всі підприємці сплачують разом, без врахування рівня професійного ризику конкретного підприємства (досягнутий рівень розвитку техніки, неможливість запровадження технологій і матеріалів, шкідливих для здоров'я людини); друга частина тарифу побудована з врахуванням конкретних умов даного підприємства. Класи ризику, що застосовуються для розрахунку тарифів страхування, регулярно, не частіше одного разу у п'ять років, переглядаються. Порядок диференціації страхових внесків на державне соціальне страхування затверджується у відповідності з національним законодавством на основі договору між урядом, представниками підприємців і працівників та профспілок за участю страховиків.

Застосування знижок та надбавок до тарифів за зниження травматизму полягає в тому, що страхові внески можуть бути збільшені (надбавки) або зменшені (знижки) страховиком для кожного клієнта в залежності від фактичних витрат на державне соціальне страхування на основі актуарних розрахунків і статистичних звітних показників за законодавчо встановлений період, але не менш ніж за останні три роки. Законодавчі норми багатьох промислово розвинутих країн передбачають диференціацію страхових внесків у залежності від фактичного рівня виробничого травматизму і професійної захворюваності. Позитивними моментами такої практики є стимулювання адміністрації підприємств до зниження нещасних випадків на виробництві: при високих рівнях травматизму встановлюються підвищені тарифи страхових внесків, при тенденції зниження рівня нещасних випадків – зниженні.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [11], який діяв в Україні до 2015 року, відповідно до Конституції України та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначав правову основу, економічний механізм та організаційну структуру загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які призвели до втрати працездатності або загибелі застрахованих на виробництві (далі – страхування від нещасного випадку).

Цей Закон розроблявся з урахуванням досвіду соціального захисту працюючих у країнах Європи.

Основними принципами страхування від нещасного випадку, передбаченими ст. 5 цього Закону є:

- паритетність держави, представників застрахованих осіб та роботодавців в управлінні страхуванням від нещасного випадку;

- своєчасне та повне відшкодування шкоди страховиком;

- обов'язковість страхування від нещасного випадку осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, а також добровільність такого страхування для осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності;

- надання державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

- обов'язковість сплати страхувальником страхових внесків;

- формування та витрачання страхових коштів на солідарній основі;

- диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві;

- економічна заінтересованість суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці;

- цільове використання коштів страхування від нещасного випадку.

Яким же чином реалізувалися ці принципи на практиці?

Паритетність держави, представників застрахованих осіб та роботодавців в управлінні страхуванням від нещасного випадку:

- застраховані особи – добровільно погоджуються частку своєї заробітної платні перерахувати до Фонду соціального страхування у розмірі встановленому відповідними нормативними документами (фінансове навантаження);

- та роботодавець – зобов'язаний забезпечити своєчасне перерахування цієї частки заробітної платні до Фонду соціального страхування наперед до виплати заробітної платні (фінансового навантаження немає, тільки організаційно-технічні зобов'язання);

- держава – надання гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав, то б то забезпечення повноти і своєчасності виплати коштів потерпілим з Фонду соціального страхування (фінансового навантаження немає).

Таким чином, фінансове навантаження покладається тільки на застраховану особу, ні роботодавець ні держава фінансового навантаження не відчують. Такий підхід не може вважатися паритетним у соціальному страхуванні. Якщо б перерахування до Фонду соціального страхування відбувалося за принципом гривня на гривню (гривня від застрахованої особи і гривня від роботодавця), як це відбувається у країнах Європи, а держава взяла на себе обов'язок сплати заробітної платні працівникам Фонду соціального страхування, щоб кошти страхових внесків не витрачалися на це, то такий підхід можна було б вважати паритетним.

Прийнятий 28.12.2014 р. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [12], який є чинним на цей час, усунув це протиріччя, шляхом викладення принципів соціального страхування в наступній редакції:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального страхування;

- обов'язковості страхування осіб відповідно до видів соціального страхування та можливості добровільності страхування у випадках, передбачених законом;

- державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав;

- обов'язковості фінансування Фондом витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг, в обсягах, передбачених цим Законом;

- формування та використання страхових коштів на засадах солідарності та субсидування;

- диференціації розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу;

- диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві;

- економічної заінтересованості суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці;

- цільового використання коштів соціального страхування;

- відповідальності роботодавців та Фонду за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за цим Законом.

Але усунення протиріччя у тексті Закону щодо паритетної участі держави, роботодавця і робітника у формуванні системи соціального страхування від нещасних випадків, не змінило адреси фінансового навантаження – основний тягар у формуванні коштів фонду соціального страхування залишився на робітнику.

Що стосується принципу прибутковості, то в Україні досягти співвідношення 2:1 неможливо. Співставлення цього принципу з вітчизняними ре-

аліями показало їх невідповідність основному принципу ринкової економіки – прибутковості, оскільки спостерігається різна масштабність витрат на модернізацію обладнання з витратами на заходи з охорони праці і відшкодуваннями потерпілим. Величини останніх вдвоє менші витрат на заходи з охорони праці. Отже «вигідніше» відшкодувати шкоду потерпілим, ніж займатися модернізацією виробництва. Порівняння ж величин нормативних амортизаційних відрахувань та фактичних витрат на заходи з охорони праці показує, що останні майже у 10...15 разів менші. Звідси можна зробити висновок, що принцип вигідності у сфері охорони праці через модернізацію виробництва запроує за умови зростання заробітної плати в Україні у 14 разів. Отже, доцільніше вивчати досвід країн з перехідною економікою (Казахстану, Росії), у яких смертельних випадків, зокрема у вугільній галузі, менше ніж в Україні.

Таким чином, принцип економічної заінтересованості суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці практично не реалізується.

Ст. 52 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначає, що розмір страхового внеску підприємства залежить від класу професійного ризику виробництва, до якого належить підприємство за видом економічної діяльності. Тобто з одного боку підхід нагадує європейський розмір – страхового внеску підприємства залежить від рівня професійного ризику, але його розмір визначається не за розрахунковими методами, а виключно за видами економічної діяльності, що нівелює основну вимогу як концепції припустимого ризику, так і вимоги системи економічного стимулювання роботодавців до зниження рівнів професійного ризику на підприємствах.

Постановою Кабінету Міністрів від 13.09.2000 р. № 1423 [13] було введено в дію порядок визначення страхових тарифів для підприємств, установ та організацій на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, у відповідності з яким знижки чи надбавки до страхового внеску застосовуються Фондом з урахуванням результатів роботи підприємства за минулий календарний рік і визначаються за формулами

$$P_{nid} = VШ_{nid} / CB_{nid}; \quad (1)$$

$$P_{кл} = VШ_{кл} / CB_{кл}; \quad (2)$$

де P_{nid} – питома вага витрат Фонду на відшкодування шкоди потерпілим на підприємстві у минулому календарному році; $VШ_{nid}$ – сума витрат Фонду на відшкодування шкоди потерпілим на підприємстві у минулому календарному році; CB_{nid} – сума страхового внеску підприємства; $P_{кл}$ – питома вага витрат Фонду на відшкодування шкоди потерпілим на виробництві у минулому календарному році на підприємствах відповідного класу професійного ризику виробництва; $VШ_{кл}$ – сума витрат Фонду на відшкодування шкоди потерпілим у минулому календарному році

на цих підприємствах; $CB_{кл}$ – сума страхових внесків цих підприємств (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Знижка страхового внеску / Discount insurance premium

Показник P_{nid} нижчий від показника $P_{кл}$, відсотків	Знижка страхового внеску, відсотків
20 - 39,9	10
40 - 59,9	20
60 - 79,9	30
80 і більше	40
Не допущено жодного нещасного випадку та професійного захворювання	50

Таблиця 2

Надбавка до страхового внеску / Surcharge on the premium

Показник P_{nid} перевищує показник $P_{кл}$, відсотків	Надбавка до страхового внеску, відсотків
20 - 39,9	10
40 - 59,9	20
60 - 79,9	30
80 - 100	40
Понад 100	50

Такий підхід зберігав ще стимулюючий ефект для роботодавців в поліпшенні умов і безпеки праці, але, на жаль за ініціативою Фонду соціального страхування від нещасних випадків, введення в дію механізму знижок і надбавок за зменшення чи збільшення кількості випадків травматизму спочатку було відкладене до 01.01.2005 року, а потім термін подовжено на невизначений строк.

Основними проблемами, що не дозволяють реалізувати повністю положення законодавства, є забезпечення безбитковості функціонування Фонду при введенні в дію системи знижок-надбавок до страхових тарифів. Існує думка, що застосування цього засобу призведе до зменшення надходжень до Фонду, іншими словами, до від'ємного сальдо балансу знижок і надбавок.

Підвищення ефективності профілактичної діяльності системи страхування від нещасних випадків на виробництві полягає у наступному. Збільшення кількості класів професійного ризику показало, що поглиблення їх диференціації шляхом зменшення інтервалу між страховими тарифами різних класів робить більш реальним перехід підприємств до класу з меншим професійним ризиком при зниженні випадків травматизму. Це сприятиме поступовому зменшенню кількості нещасних випадків на виробництві.

Дослідження показують, що введення надбавок за порушення чинного законодавства з охорони праці гарантує одержання позитивного сальдо. Нульове сальдо балансу доходів і витрат Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві досягається на підприємствах, де мають місце випадки травматизму, на рівні 28,3 % від їх загальної кількості. При меншій, ніж 28,3 % кількості цих підприємств буде мати місце від'ємне сальдо балансу знижок-надбавок.

Крім того, Порядком визначення страхових тарифів для підприємств, установ та організацій на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання [13], на відміну від провідних країн Європи встановлено усього 67 класів професійного ризику підприємств, які базуються не на фактичних значеннях професійного ризику, встановлених на основі зовнішнього аудиту охорони праці, а на видах економічної діяльності. Це практично унеможливує перехід підприємства з одного класу професійного ризику до іншого, навідь при суттєвих витратах на покращення умов праці та зниження виробничого травматизму, що також свідчить про відсутність стимулюючого ефекту для роботодавців.

Основними недоліками нормативно-правового забезпечення, які стримують реалізацію положень законодавства щодо застосування економічних, ринкових механізмів у сфері, соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань є:

- відсутність законодавчо встановлених відповідних меж, тобто рівнів ризику виникнення нещасних випадків, щоб була можливість управління ними та можливості роботодавця у встановлених державою межах вибирати ті чи інші заходи та засоби для забезпечення рівня тих ризиків, які в даній ситуації вважаються прийнятними при існуючих суспільних цінностях;

- нерегульованість фінансування потреб профілактики виробничого травматизму та професійної захворюваності за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;

- недосконалість механізмів впливу держави на стан охорони праці за допомогою податкової та кредитної політики;

- недосконалість системи пільг і компенсацій за роботу у важких та шкідливих умовах праці;

- відсутність або невисока достовірність інформації про витрати на заходи з охорони праці, збитки внаслідок аварій, нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, на відшкодування потерпілим;

- недосконалість методів аналізу поточного стану охорони праці та прогнозування його можливих змін у майбутньому під впливом змін зовнішнього щодо охорони праці середовища та управлінських дій економічного характеру.

Найбільш важливим недоліком системи соціального страхування від нещасних випадків є наявність однієї структури, що здійснює страхування – Фонду соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань. Саме це не дає можливості у повному обсязі реалізувати загальноєвропейський підхід до страхування: чим вище рівень професійного ризику, тим більше страховий внесок підприємства.

Усе вище наведене і характеризує основні причини, з яких система соціального страхування від нещасних випадків в Україні не виконує функцію економічного управління охороною праці на державному рівні.

Проведений ретельний аналіз системи соціального страхування від нещасних випадків в Україні дозволяє зробити наступні рекомендації:

1. Перейти від однієї структури, що здійснює страхування – Фонд соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань до системи страхових компаній за об'єднаним галузевим принципом, що дозволить більш ретельно і точно враховувати реальні рівні професійних і виробничих ризиків на підприємствах, установах і організаціях.

2. Страховим компаніям на законодавчому рівні заборонити використання страхових внесків на власні потреби.

3. Забезпечити реальну реалізацію в країні принципу прибутковості і порівнянності витрат (2:1). Роботодавцю повинно бути у двічі вигідніше вкладати кошти в модернізацію виробництва, покращення умов та безпеки праці, ніж виплачувати компенсаційні виплати потерпілим від нещасних випадків та професійних захворювань.

4. Суттєво збільшити кількість класів професійних ризиків (не менш ніж до 300), та встановити реальну можливість для підприємств переходити з одного класу до іншого з меншим розміром страхового внеску, що повинно бути прив'язано до розрахункового значення професійного та виробничого ризику.

5. Щорічну оцінку професійного та виробничого ризику на підприємствах, установах і організаціях повинні здійснювати незалежні фірми з аудиту охорони праці.

Наукова новизна і практична значимість

Розроблено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо створення економічного механізму формування дієвої системи матеріального стимулювання роботодавців і працівників до виконання основного завдання – збереження життя і здоров'я працюючих.

Висновки

В результаті проведеного ретельного аналізу існуючої системи соціального страхування працюючих в Україні визначені основні недоліки дієвості її як важеля економічного стимулювання роботодавця щодо покращення умов праці, зниження виробничого ризику, підвищення безпеки праці.

Розроблено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо створення реального економічного механізму формування дієвої системи матеріального стимулювання роботодавців і працівників до покращення умов праці, зниження виробничого ризику, підвищення безпеки праці з урахуванням досвіду провідних країн світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ткачук, К. Н. Прогнозування виробничого травматизму: монографія [Текст] / К. Н. Ткачук, О. Є. Кружилко. – Київ: Основа, 2014. – 345 с.
2. Наукові основи економічних питань охорони праці: опрацювання критеріїв економічної оцінки потреб на охорону праці на рівні підприємств, галузей (вугільна, металургійна, енергетика) та держави [Текст] // Наук. звіт Національного науково-дослідного інституту охорони праці України. – Київ: 2001. – 123 с.
3. Конвенція Міжнародної організації праці № 155 «Про безпеку і гігієну праці та виробниче середовище». 11.08.1983 р. [Текст]// Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці 1965-1999, Том II, Міжнародне бюро праці. – Женева. 2000.
4. Гогіташвілі, Г.Г. Управління охороною праці та ризиком за міжнародними стандартами: Навч. посіб. [Текст]/ Г. Г. Гогіташвілі, С. Т. Карчевські, В. М. Лапін – К.: Знання, 2007. – 367 с.
5. Ярошенко, І. С. Право соціального забезпечення. Навч. посіб. [Текст] / І. С. Ярошенко. – Київ: КНЕУ, 2005. — 232 с.
6. Михеева, Ю.Е. Опыт Германии в совершенствовании системы обязательного социального страхования [Текст]/ Ю. Е. Михеева// Вестник государственного социального страхования. 2003, № 5, с. 74.
7. Мелехин, А.И. Практика страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний в отдельных странах Европейского союза [Текст] / А. И. Мелехин, О. Л. Тошакров// Вестник государственного социального страхования. 2003, № 10, с. 71.
8. Килимиченко, О. П. Социальное страхование в Дании [Текст] / О. П. Килимиченко // Вестник государственного социального страхования. 2001, № 10, с. 45 – 46.
9. Ветрова, Н.С. Социальные программы в странах Запада [Текст] / Н. С. Ветрова. – Москва, 1999, – 258 с.
10. Европейская точка зрения на эффективность охраны труда [Текст] // Охрана труда и социальное страхование. 2001, № 3, С. 33–37.
11. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999, № 1105-XIV.
12. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 28.12.2014, № 77-VIII.
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок визначення страхових тарифів для підприємств, установ та організацій на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання» від 13.09.2000 р. № 1423.

REFERENCES

1. Tkachuk K.N. and Krushlyko O.E. *Prognosuvannya vyrobnychoho travmatysmu* [Prediction of occupational injuries: monograph]. Kyiv, Osnova Publ., 2014. 345 p. (in Ukrainian).
2. *Naukovi osnovy ekonomichnyh petan ohorony praci: opracuvannya kryteriiv ekonomichnoy ocinky potreb na ohoronu praci na rivni pidpryemstv, galusey (vugilna, metalurgiyna, energetyka) ta dershavne* [Scientific bases of economic issues labour: revision of criteria for economic assessment of needs for the protection of labour at the level of enterprises, industries (coal, steel, energy) and the State] // *Naukovyi svit Nacionalnogo naukovo-doslidnogo instytutu ohorony praci Ukrainy*. Kyiv: 2001. – 123 s. (in Ukrainian).
3. *Konvencija Mishnarodnoy organisaciy praci N 155 "Pro bespeku i gigiyenu praci ta vyrobnyche seredovyshe" 11.08.1983 r.* [About the safety and hygiene of work and production environment] // *Konvenciy ta rekomendaciy, uhvaleni Mishnarodnou organisacieu praci 1965-1999, Tom II, Mishnarodne buro praci. – Geneva. 2000.* (in Ukrainian).
4. Gogitashvili G.G., Karchevski E.T. and Lapin V.M. *Upravlinnya ohoronoyu praci ta rysykom sa mishnarodnyvy sfndartavy* [Care management and risk according to international standards], Kyiv, Snannya Publ., 2007. 367 p. (in Ukrainian).
5. Jaroshenko I.S. *Pravo socialnogo sabespechennya* [The right to social security]. – Kyiv, KNEU Publ., 2005. 232 p. (in Russian).
6. Miheeva U.E. *Opyt Germanii v sovershenstvovanii sistemy socialnogo strahovania* [Germany's experience in improving the system of compulsory social insurance] *Vestnik gosudarstvennogo socialnogo strahovania* [Bulletin of the State social insurance], 2003, N 5, p. 74. (in Russian).
7. Melehin A.I. and Toshakov O.L. *Praktika strahovania ot neshasnyh sluchaev na proizvodstve I professionalnyh sabolevaniy v otdelnyh stranah Evropeyskogo sousa* [The practice of insurance against at work and occupational diseases in some countries of the European Union] *Vestnik gosudarstvennogo socialnogo strahovania* [Bulletin of the State social insurance], 2003, N 10, p. 71.
8. Kilimichenko O.P. *Socialnoe strahovanie v Danii* [Social insurance in Denmark] *Vestnik gosudarstvennogo socialnogo strahovania* [Bulletin of the State social insurance], 2001, N 10, p. 45 – 46. (in Russian).
9. Vetrova N.S. *Socialnye programmy v stranah Sapada* [Social programs in the countries of the West]. – Moscow, 1999, – 258 p. (in Russian).
10. *Evropeyskaya tochka srenia na effektivnost ohrany truda* [The European point of view on the efficiency of labour] *Ohrana truda i socialnoe strahovanie* [Labour and social insurance]. 2001, N 3, p. 33 – 37. (in Russian).
11. Sakon Ukraine *"Pro sagalnoobov'iazkove dershavne socialne strahuvannya vid neshasnogo vypadku na vyrobnyctvi ta profesijnogo sahvoruvannya, yaki sprychynly vtratu pracesdatnosti"* [About the generally binding that State social insurance against accidents in production and professional disease, which resulted in the loss of working capacity]. 23.09.1999. N 1105-XIV. (in Ukrainian).
12. Sakon Ukraine *"Pro sagalnoobov'iazkove dershavne socialne strahuvannya"* [About the generally binding that State social insurance]. 28.12.2014, N 77-VIII. (in Ukrainian).
13. Postanova Kabinetu Ministrsv Ukraine *"Poryadok vysnachennya strahovyh taryfiv dlya pidpryemstv, ustanov ta organisaciy na sagalnoobov'iazkove dershavne socialne strahuvannya vid neshasnogo vypadku na vyrobnyctvi ta profesijnogo sahvoruvannya"* [The procedure for determining the insurance rates for enterprises, institutions and organizations on mandatory State social insurance against accidents in production and professional diseases], 13.09.2000 p. N 1423. (in Ukrainian).

Статья поступила в редколлегию 01.09.2016